

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд „Свят и светове. Съвременните културни нагласи и философията” на Георги Анастасов Герджиков, докторант в катедра „Философия” на СУ „Св. Климент Охридски”, за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 2.3. Философия (Въведение във философията) от проф. д-р Христо Петков Тодоров (НБУ)

Дисертационният труд „Свят и светове. Съвременните културни нагласи и философията” на Георги Герджиков е с обем от 315 страници и се състои от увод, две части, включващи общо 25 , заключение и библиография. Списъкът на литературата съдържа общо 274 заглавия на публикации на български, английски, италиански и немски.

Една от съществените характеристики на философията от модерната епоха е будното съзнание за историчността на самата философия и за особената връзка между нея и нейната съвременност. Едва ли е нужно да се привеждат специални доказателства в полза на тази констатация. Достатъчно е само за миг да си спомним за прочутото изказване на Хегел, според което „философията е нейното време, схванато в мисли“. Съзнанието, че философията, както и всички други неща в създадения от човека свят, е обусловена от исторически изменчиви обстоятелства, определя в решаваща степен себеразбирането на философията. Така това себеразбиране става променливо, несигурно и дори тревожно. Същото съзнание насочва интереса на философията към общите характеристики на съвременността и натоварва философията с особената задача да поставя нещо като концептуални „диагнози“ на съвремието. Подобна диагностика не е окончателна и завършена, тя стои като постоянна задача пред философията. Накратко, ако иска да разбере себе си, своите собствени задачи, функции и отговорности, философията трябва да схване в понятия своето съвремие. Трудността идва от това, че тези понятия не падат от небето, а са обусловени от същото това съвремие.

Трудът на Георги Герджиков „Свят и светове. Съвременните културни нагласи и философията” представлява опит по оригинален начин да се осмисли ситуацията на съвременната философия от гледна точка на няколко устойчиви светогледни културни нагласи, определящи нашето съвремие. Така търсенето на отговор на въпроса „Що е философия?“, или по-точно на въпроса „Що е философия в наши дни?“, изисква по неизбежност изясняване на онези устойчиви стереотипи на мисленето, които обуславят постановките на въпросите, формирането на понятията и избора на методите на

изследване във философията. Доколкото обаче тези стереотипи са кристализирали във философски теории, изследването се разгръща в света именно на философските идеи. Авторът заявява, че си е поставил за задача да „въведе“ читателя в съвременната философия. Това „въвеждане“, ако не греша, не се мисли като просто запознаване с някаква област на завършено в себе си устойчиво философско знание, а като изясняване на условията, при които знанието се създава и променя.

Да се започне от изясняване на светогледните нагласи ми се струва добър и подходящ за решаването на задачата подход. Говорейки за нагласи, авторът има предвид действително съществуващи, тоест реализирани във философски теории големи контексти, или парадигми, които определят далеч не само философското мислене, но и всички други области и практики на културата. И тъй като най-важната характеристика на модерната култура е нейната вътрешна свързаност с времето, от която произхожда и болезненото усещане за неустойчивостта и преходността на всичко в света, но и на действителността като цяло, светогледните нагласи, с които се занимава Георги Герджиков, в последна сметка са нагласи на преживяване и мислене на времето. Има, казва авторът, следвайки един фрагмент на Валтер Бенямин, три такива главни нагласи, артикулирани в малко или много чист вид в едни философски теории и в множество разнообразни комбинации – в други. Според първата от тях, прогресистката, светът върви по необходимост от добро към все по-добро състояние и така по необходимост всяко по-късно състояние е по-добро от по-ранните. Според втората нагласа, а именно нагласата на „вечното завръщане“ – тук главният философски „свидетел“ е Фридрих Ницше – нищо не се променя, светът само преминава през едни и същи състояния, повтарящи се безкрайно много пъти. Третата нагласа е диалектичната или „трансформативната“ нагласа – светът се променя чрез повторение на вече познатото. Освен тези три нагласи обаче – такава е водещата теза на автора – има една скрита, недостатъчно експлицирана, пренебрегвана нагласа, която обаче накрая ще се окаже най-адекватна на съвременната ситуация на философията. Тази нагласа е определена като „онтологичен и епистемологичен плурализъм“. И така, в самото начало на своята работа авторът заявява: „Цел на настоящото изследване е да се покаже как систематичното разработване на една силно пренебрегвана досега светогледна нагласа – онтологичният и епистемологичен плурализъм – би създадо по-голяма яснота относно съвременната философия като цяло, включително и сред онези философски позиции, които са близки до други светогледни нагласи, а не до въпросния плурализъм.“ (с. 5)

В светлината на такава заявка изследването на Георги Герджиков трябва да реши най-малко две задачи. Едната е да се разкрие и оцени критично познавателният потенциал на утвърдените три светогледни нагласи, а другата – да се покажат възможностите и да се утвърди легитимността на пренебрегваната четвърта нагласа като нагласа, заслужаваща предпочитания. На това място заслужава да се подчертае, че нагласите, които се разискват, могат да бъдат комбинирани, но не могат да бъдат сведени една към друга или обединени под общ знаменател. Тази несводимост обаче става ясна само ако се възприеме последната нагласа, тази на плурализма. Това е и главното основание да се отдаде предпочитание на плуралистичната нагласа.

В първата част на труда авторът развива един схематизиран модел на западната култура, в който обобщено са представени изброените светогледни нагласи и някои комбинации между тях. Във втората част, впрочем доста по-кратка от първата, се разглеждат последователно поредица от интелектуални опити за редукция на нарастващото многообразие на съвременния свят, които изискват принуда и насилие. Тези опити за насилствена редукция предизвикват културни кризи. В социално-диагностичен дух авторът констатира, че в наши дни западната култура преживява именно такава криза. Главната особеност на тази криза според него е не, както често се твърди, някакъв недостиг на ценности, а напротив – изобилието на ценности. Изобилие, което прави ценностните избори много трудни, ако не и невъзможни.

Авторът започва своето наблюдение върху интелектуалната картина на съвременността с често срещаната Ницшева констатация за смъртта на Бога. Тази констатация е израз на това, че един от главните аспекти на дългосрочния процес на секуларизация е загубата на доверие в идеята за Бога като вечен метафизически гарант на съществуването, познанието и морала. На мястото на вечността на Бога Ницше поставя вечността на безкрайното повторение на едно и също, на „вечното завръщане“. Цикличната картина на Ницше се конфронтира с водещата началото си от Просвещението представа на непрекъснат прогрес. Отнесена към историята, диалектиката представлява опит за интегриране на първите две нагласи чрез формирането на трета. Според автора особената заслуга за изясняването на този опит за интеграция се пада на Валтер Бенямин. Оттук идва и особеното внимание към неговото творчество и в частност към неговите философско-исторически фрагменти. Началната част на труда, в която е направена тази диагностика на съвременното интелектуално поле от гледна точка на светогледните нагласи и в която тези нагласи са обединени в една обща схема, е ясна що се отнася до постановките на проблемите, структурата на

разсъждението, разностранността и убедителността на анализа. Известно неудовлетворение буди у мен обаче отсъствието в иначе строгия и доста добре методически контролиран текст на анализ на основни понятията светоглед и нагласа. Очаквах също така да се покаже и обясни това, че всички тези нагласи имат своето място на артикулация и реализация в рамките на един относително нов исторически дял на философията какъвто е философията на историята. Самата поява на философията на историята има свои светогледни и концептуални предпоставки, които никак не са безотносителни към въпроса за нагласите.

По-нататък авторът проследява подробно начините на взаимодействие между доминиращите три нагласи във философията на миналото столетие. Наред с нея епизодично се проявяват и наченките на четвъртата плуралистична нагласа. Според Георги Герджиков критическата философия на Кант представлява крачка към нейната поява, а като първи нейни протагонисти са посочени Уилям Джеймс и Ернст Касирер, на тях е отделено специално внимание. Решаващият мотив в тази нагласа е убеждението, че не съществува един единствен и единен свят, който да е носител на прогрес, вечно завръщане или диалектическо развитие, а само множество полета и контексти, които си взаимодействат и само частично се припокриват. Напълно развита и разпознаваема плуралистичната нагласа става едва в началото на нашето столетие в творчеството на германския философ Маркус Габриел, който отхвърля самата идея за съществуването на свят. Макар да отбелязва, че въпреки преобладаването на прогресистката, цикличната и диалектическата нагласа съвременният интелектуален ландшафт е доста сложен – в него наред с наченките на плуралистичната нагласа се проявяват и по-стари традиционни нагласи – авторът все пак предлага една в основата си телеологично-прогресистка представа за появата, разгръщането и утвърждаването на плуралистичната нагласа. В тази историческа телеология виждам проблем, защото тя създава впечатлението, че възходът и тържеството на плуралистичната нагласа са предпоставени. Това обаче именно от плуралистична гледна точка не би трябвало да може да се твърди.

Следващото важно твърдение на автора е, че традиционните три нагласи и възникналите от тяхното съчетаване в наши дни нови митологични опити за продължаване на живота им, са белязани от знака на неверието в бъдещето, на песимизма. Песимизмът обаче неизбежно се осъзнава като симптом на упадък на културата. Западната култура търси средства за борба с него, борейки се всъщност за своето оцеляване. Основно такова средство за връщане на вярата в бъдещето според

автора е фетишизирането на информацията. Предполага се, че натрупването, овладяването и използването на информация ще позволи на хората да вземат съдбата на света в свои ръце и да застанат на мястото на Бога. Такива са надеждите на съвременните пост- и трансхуманизми. Тук е въведен един нов, интересен и с оглед целите на работата плодотворен сюжет. В критичен план авторът показва илюзорността на сляпата вяра в информацията като средство за овладяване на света и противодействие на песимизма. Смятам за основателни констатациите, че фетишизирането на информацията не само прави картината на човешкия познавателен живот плоска и едностранчива, но и подкопава самите основи на културата, игнорирайки действието на паметта. Именно на паметта обаче се дължат продължаването и траенето на културата отвъд границите на настоящето. Критиката на информацията – такъв е следващият ход – действа като един вид „имунна система“ на културата, която не позволява нейното разрушаване. Въпросната критика има за задача постоянно да припомня за по-стари ценности, проблеми и постижения, които голото опериране с информация нито може, нито пък иска да държи актуални.

Критичната инстанция на паметта обаче сама е станала част от информационните потоци. Поради това нейната функция подлежи на постоянно оптимизиране и тя е в състояние да довежда и удържа в настоящето все по-голям фонд от културни ценности, сред които ориентацията става все по-трудна. Впрочем това „претоварване“ с памет заедно с неговите парализиращи ефекти върху настоящето е диагностицирано от Ницше преди близо 150 години във второто „несвоевременно размишление“. От тогава то е станало повтарящ се мотив в съвременната критика на културата. За да се избегнат парализиращите ефекти на изобилието от ценности, наследеното от миналото се неутрализира като по думите на автора се „замразява“ и така се лишава от своята действеност, от способността си да влияе върху настоящето и способността за по-нататъшни трансформации. С добра аналитична чувствителност Георги Герджиков демонстрира ефектите от изобилието на наследени културни ценности върху различните области и форми на културата. Според него масовата култура е онази, която е най-малко засегната от това изобилие, тъй като нейният интерес е насочен главно към базови телесни функции на човека каквито са здравето, храната, репродукцията и пр. Доколкото обаче и тези функции, именно защото са човешки функции, са също символно опосредени, тази област на културата също не е имунизирана срещу „претоварването“ с ценности.

В края на своя труд Георги Герджиков се изправя пред един съществен семантичен проблем, свързан с употребите на понятието „култура“. Обичайно използваме това понятие по два радикално различни начина. Единият е нормативен като културата се противопоставя на природата и се приема за мерило за способността на човека да променя себе си и средата по своя собствена воля – тук думата „култура“ се използва в единствено число. Другият начин е дескриптивен. При него говорим за културни формации или културни светове, създадени от определени човешки общности в хода на техния исторически живот. Думата „култура“ в този случай се използва в множествено число. Говорейки за „западна култура“, авторът използва думата „култура“ дескриптивно – „западната култура“ е една от многото съществуващи култури. Заедно с това обаче анализът води до това, че тази култура е вътрешно множествена и има свои области и дялове, които – такава е тезата на предложения от Маркус Габриел и прегърнат от автора плурализъм – не могат да бъдат сведени до нещо общо, тъй като такава свеждане неизбежно би било нелегитимно насилствено и нивелиращо действие.

Имаме ли обаче в такъв случай изобщо право да говорим за такова нещо като „западна култура“? От тази дилема авторът излиза, следвайки Маркус Габриел, като оприличава западната култура на „фрактал“. Фракталите са геометрични обекти, състоящи се от неограничено голям брой свои копия. С въвеждането на тази математическа метафора трябва да се избегне допускането на някаква субстанция на иначе вътрешно плуралистичната западна култура и все пак да позволява да се говори за нея като за нещо определено. В моите очи обаче оприличаването на фрактал с цел да се спаси концептуалната чистота на плурализма, не е много убедително решение на проблема за единството и многообразието в културата. Говорейки за „копие“ ние по неизбежност имплицираме и „оригинал“ – въпросът е има ли наистина оригинал и какъв би могъл да бъде той. Изглежда самата употреба на езика ни принуждава интуитивно да приемем някаква форма на субстанциализъм. Споделяйки критичния патос на автора към всички форми на редукионизъм, все пак трябва да отбележа, че най-малкото по семантични причини едва ли е възможно критиката на редукионизма да се проведе чисто и безкомпромисно.

Последното проличава с особена яснота при оперирането с понятието „философия“. За да може изобщо да постави водещия въпрос на изследването „Що е философия?“ авторът възприема определено, заимствано от Димитър Денков, разбиране за това какво е философията, независимо от цялото будно съзнание за

плюрализма и разнообразието на философските въпроси, теории, идеи, методи, понятия и пр. Дали обаче такъв, наложен от самия език, ход е оправдан? Има автори (напр. Венцеслав Кулов, „Понятия за философия“, София 2009), които биха дали отрицателен отговор на този въпрос. Под рубриката „философия“ – такава е критичната теза – се крият множество несводими едни към други комплекси от идеи, между които има само „семейни прилики“. Затова и говоренето за „философия“ в единствено число винаги представлява неправомерна реификация, която обаче по езикови причини едва ли можем да избегнем. По сходен начин стоят нещата и с понятието „култура“. Всичко това няма особено значение когато във всекидневното говорене използваме думи като „философия“ и „култура“ интуитивно, без специално да изясняваме техните значения. Самият жанр на философското изследване обаче ни задължава да използваме понятията рефлексивно, тоест със съзнание за техните значения. Ето защо авторът е трябвало да свърши определена работа по специалното изясняване на основните понятия, с които оперира.

Какво е постигнато в дисертационния труд на Георги Герджиков? Формулиран е и е разгледан цялостно и аналитично важен философски проблем. Направен е преглед и независим критичен анализ на релевантни теории и възгледи по този проблем. Демонстрирано е високо ниво на философска образованост, способност за самостоятелна аналитична и критическа работа с философски теории, идеи и понятия и способност за формулиране на собствени тези и аргументи.

Авторефератът е с обем 32 страници. Изготвен е според изискванията и отразява точно съдържанието на труда. В автореферата са изброени приносите на труда. Те са формулирани изчерпателно и точно. Освен това са посочени заглавията на пет публикации на автора по темата на дисертацията и още други три по други теми.

Нямам съвместни публикации с автора на изследването и не съм в конфликт на интереси.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Дисертационният труд „Свят и светове. Съвременните културни нагласи и философията” на Георги Анастасов Герджиков отговаря на изискванията за придобиването на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 2.3. Философия (Въведение във философията) и като член на Научното жури аз ще гласувам ЗА присъждането на автора на тази степен.

Подпис:

(проф. д-р Христо П. Тодоров)

София, 20 януари 2019 г.